

FEHÉR VIKTOR

Az emlékezet néprajzi/ antropológiai vizsgálata¹

(Szerkesztői előszó)

Jan Assmann 1992-ben megjelent és 1999-ben magyarul is kiadott *A kulturális emlékezet* című kötetével az emlékezés/emlékezet vizsgálata a humán- és társadalomtudományi kutatások egyik meghatározó irányává vált Magyarországon. Néhány évvel később a vajdasági magyar tudományos műhelyekben is tanácskozást szerveztek az addig elvégzett kutatások összegzésének és az újabb kutatási irányok kijelölésének szándékával. Először 2004-ben az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén jöttek össze hazai és magyarországi kutatók, majd 2007-ben, Zentán rendeztek konferenciát a Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézete és a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet szervezésében. Mindkét tanácskozás előadásai megjelentek könyv alakban is. Az újvidéki tanácskozás a Hungarológiai Közlemények folyóirat *Kultusz és kultúrateremtés* című számában (HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK 2004), a zentai pedig a *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet* című konferenciakötetben, amely Papp Richárd és Szarka László szerkesztésében látott napvilágot (PAPP–SZARKA 2008). Míg első alkalommal – a szervező intézmény szakmai irányultsága mentén – az irodalmi kultusz tanulmányozására helyeződött a hangsúly,² az utóbbi konferencia résztvevői kizárólag a vajdasági és az összmagyarság kulturális emlékezetével foglalkoztak. Mindkét említett kötet kapcsán szembeűnő, hogy a „közelmúlt eseményei”, e blokk szempontjából releváns történelmi mozzanatok, vagyis a II. világháború és a titói Jugoszlávia emlékezete kevésbé képezték a vajdasági magyar emlékezetkutatások tárgyát akkoriban. Ez alól egyedül

Bányai János és Dévavári Beszédes Valéria tanulmánya jelentett kivételt.³ Utóbbi szerző történeti mondákkal foglalkozó írásában vetette föl a 20. századi impériumváltásokkal kapcsolatos események kutatásában rejlő lehetőségeket, és ludasi szövegfolklor gyűjtéseire támaszkodva amellett érvelt, hogy az új történeti mondák születése méltán köthető a vajdasági magyarságot érintő 20. századi sorsfordító eseményekhez, illetve azok szóbeli reprezentációjához (BESZÉDES 2008; 95–106). Előbbire reagálva (vagy attól függetlenül), egy évvel később Papp Árpád vezetésével kezdetét vette a 170 adatközlőt és 37 települést megcélzó oralhistory-gyűjtés, amely az 1941 és 1948 között, Vajdaság területén lezajlott katonai cselekmények részleteibe nyújt betekintést a „hétköznapi ember” szemüvegén keresztül. A kutatás eredményei egy kétkötetes szöveggyűjteményben kerültek közreadásra *Igaz történetek Mindenkeföldjéről I–II.* címmel (PAPP 2015, 2016).

Az eddigiekből jól kivehető tehát a II. világháború és a titói Jugoszlávia emlékezetével foglalkozó kutatások sűrűsödése a vajdasági magyar néprajz-kulturális antropológia területén.⁴ E vizsgálódások eredményeinek további árnyalására tesz kísérletet a *Híd* e számának *A II. világháború és a titói Jugoszlávia emlékezete* című blokkja, amely a Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszékének, a 2020/2021-es tanév őszi szemeszterében megtartott, *A kollektív emlékezet antropológiája (Politikai és emlékezeti rítusok a jugoszláv utódállamokban)* című mesterkurzusa keretében készült szemináriumi dolgozatokból nyújt válogatást. A kurzus alatt a hallgatók az emlékezet antropológiai kutatásában alkalmazott fogalmaiba, továbbá a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársasággal kapcsolatos kortárs és történeti emlékezetpolitikai diskurzusokba, a titói Jugoszlávia emlékezetpolitikájába, a jugonosztalgia megközelítéseibe és a jugoszláv emlékművek változó jelentéseibe, vagyis a titói Jugoszlávia lehetséges néprajzi-antropológiai vizsgálataiba nyerhettek betekintést. Az órák során hangsúlyos szerepet kapott a volt államforma mikroszintje (lásd BARTH 1996), vagyis a titói Jugoszlávia élettörténetekben betöltött szerepe és annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy az egyének miként érzlelik környezetük alakulását,

hogy a megélt ideológiák miként maradnak fenn vagy alakulnak át a lokális életvilágokban és a magánszférában.

A tantárgy teljesítéséhez kapcsolódóan szemináriumi dolgozatainkban a II. világháború és a titói Jugoszlávia emlékezetének egyik-másik lehetséges megközelítésével foglalkoztak a hallgatók. Mindezek közül négy tanulmány kerül közlésre e válogatásban, melyből az első kettő az assmanni felosztás mentén a kommunikatív, míg a másik kettő a kulturális emlékezet területébe nyújt betekintést. Mint látni fogjuk, a kommunikatív emlékezetben tárolt élménytörténetek elemzéséhez alapanyagot a már említett, Papp Árpád szerkesztésében megjelent kétkötetes szöveggyűjtemény biztosított (PAPP 2015, 2016). Hannos Gábor *Tér és emlékezet – A „még hidegebb napok” térre vonatkozó kollektív emlékezete* című írásában Papp Árpád első kötetének *Szimbolikus térfoglalás* című fejezetét vizsgálva (PAPP 2015; 133–155) egy turulmadárszobor eltemetésének szimbolikus jellegére, illetve arra keresi a választ, hogy a Bácskába megérkező Horthy Miklós személye által hogyan folyik egymásba nemzeti identitás és a „még hidegebb napok” emlékezete. Markó Eszter egyetlen szövegre, a *Kisfiám, nyilván nem látjuk egymást többet...* című szabadkai élménytörténetre (PAPP 2016; 56–65) összpontosítva az 1944-ben induló vérengzések emlékezetben betöltött motívumait, visszatérő momentumait elemzi. A harmadik írás, Ruzsicsics Ferenc elméleti és történeti áttekintést nyújtó tanulmánya, amely, amellet, hogy a Petőfi-brigádöt a szöveggyűjteményben szereplő élménytörténetek kontextusában vizsgálja, az assmanni felosztás utolsó szintjére, a kulturális emlékezet területére tereli az olvasó figyelmét. Az utolsó hallgatói munkában eltávolodva kissé a korábban vizsgálat alá vont szöveggyűjteménytől, de a kulturális emlékezetnél maradva, Tompa-Horváth Iringó a déli védelmi rendszer és a Tito-ellenes emlékezetpolitika kapcsolatáról szóló tanulmánya olvasható. A szerző a Jugoszláviával kapcsolatos történeti diskurzusok magyarországi politikai nézőpontját tárgyalja, miközben a magyar–jugoszláv kultúrharc alakulására is kitér Jung Károly, a II. világháború utáni jugoszláv–magyar felelgetős politikai költészetével foglalkozó tanulmányának felhasználásával (JUNG 2013; 69–92).

A II. világháborúval és a titói Jugoszláviával kapcsolatos különböző emlékezetek bemutatása sajátos színezetet biztosít e blokknak. Az itt közölt munkák, megítélésem szerint, amellet, hogy betekintést nyújtanak az assmanni kommunikatív és kulturális emlékezet működésébe, rávilágítanak a múlt kisajátítását célzó emlékezetpolitikai törekvések és a megélt eseményekre való emlékezések törekvességére is.

IRODALOM

- BÁNYAI János 2004. A kultuszvers retorikája. *Hungarológiai Közlemények*, 1: 17–29.
- BARTH, Fredrik 1996. Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, 1: 3–25.
- BESZÉDES Valéria 2008. A kőkecskétől a tapsikolt földekig. Adatok a vajdasági magyarok történeti emlékezetéhez. In *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Szerk.: Papp Richárd és Szarka László. Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézet–Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Budapest–Zenta, 95–106.
- HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK 2004. Kultusz és kultúrateremtés. Magyar Tanszék, Újvidék, 1. szám.
- JUNG Károly 2013. Partizánok élén vágat... *Híd*, 1., 69–92.
- PAPP Árpád (szerk.) 2015. *Igaz történetek a Mindenkeföldjéről I.* Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta
- PAPP Árpád (szerk.) 2016. *Igaz történetek Mindenkeföldjéről II.* Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta
- PAPP Richárd–SZARKA László 2008. *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Szerk.: Papp Richárd és Szarka László. Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézet–Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Budapest–Zenta
- UTASI Csilla 2004. Az aracsi pusztatemplom kultusza. *Hungarológiai Közlemények*, 1: 39–49.
- SZALAI Lilla–BOJA PATYI Sarolta 2019. Asszonyorsok Székelykevéen a szocializmus időszak alatt (1945–1990). In „Amikó megfordút a világ”. Szerk.: Szóke Anna. Kiss Lajos Néprajzi Társaság, Kishegy, 57–66.

JEGYZETEK

- ¹ Jelen munka írása idején a szerző a Délvidékért Kiss Alapítvány ösztöndíjasa volt.
- ² Jóllehet néhány előadás már itt is foglalkozott a vajdasági magyarok kulturális emlékezetével. Lásd UTASI 2004; 39–47.
- ³ Bányai János *A kultuszvers retorikája* című tanulmányában a szerző a *Híd* 1984-es májusi számában megjelent Titóhoz/Titóról íródott alkalmi költeményeket elemzi. BÁNYAI 2004; 17–29. Beszédes Valéria munkájára, írásom szempontjából relevánsabb fejtegetései révén, a főszövegben térek ki.
- ⁴ Említést érdemel még a Kiss Lajos Néprajzi Társaság 2018-ban szervezett, *A vajdasági magyar családok átalakulása a szocializmusban* című konferenciájának később megjelent, idevágó előadása. SZALAI–BOJA PATYI 2019